

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Владислава Дьоміна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Статтю присвячено важливості патріотичного та громадянського виховання в Україні, особливо в умовах сучасних викликів, зокрема війни. У контексті реалій сьогодення, актуальність цих напрямів виховання набуває особливого значення, оскільки формування національної свідомості та активної громадянської позиції серед молоді є необхідною умовою зміцнення держави та її суверенітету. Автором проаналізовано роль школи, зокрема початкової, у вихованні молодших школярів, підкреслюючи важливість учительського прикладу і використання різноманітних методів та форм роботи. Показано, що ефективне національно-патріотичне виховання передбачає не лише теоретичні знання, а й практичне застосування цих знань через різні види діяльності, зокрема проектну роботу, гуртки, екскурсії та спортивні змагання. Особливо зазначено увагу на значенні історичної пам'яті та культурних традицій як основи для формування національної гідності та гордості за Батьківщину. У статті також розглянуто роль вчителя як провідника патріотичних цінностей, його вплив на дітей, формування у них почуття належності до українського народу і готовності до служіння своїй країні.

Ключові слова:

патріотичне виховання; громадянське виховання; національна свідомість; початкова школа; виховання молодших школярів; національно-патріотичне виховання; демократичні цінності.

Resume:

Domina Vladyslava. Patriotic education in the primary education system at the present stage of state building.

The article is dedicated to the importance of patriotic and civic education in Ukraine, particularly in the context of modern challenges, including the war. In today's realities, the relevance of these education directions becomes especially significant, as the formation of national consciousness and an active civic stance among young people is a necessary condition for strengthening the state and its sovereignty. The author analyzes the role of schools, especially primary schools, in educating younger students, emphasizing the importance of teachers' examples and the use of various methods and forms of work. It is shown that effective national-patriotic education involves not only theoretical knowledge but also the practical application of this knowledge through various activities, including project work, clubs, excursions, and sports competitions. The article specifically highlights the importance of historical memory and cultural traditions as the foundation for forming national dignity and pride for the homeland. The role of the teacher as a guide to patriotic values is also discussed, focusing on their influence on children and the formation of a sense of belonging to the Ukrainian people and a readiness to serve the country.

Key words:

patriotic education; civic education; national consciousness; primary school; education of younger students; national-patriotic education; democratic values.

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері, пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (patria) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості,

відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін (Петренко, 2015, с. 6).

Ураховуючи суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Україні, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції. У зв'язку із війною в країні виховна робота є пріоритетною. У контексті нових викликів, що постали перед Україною, доцільно переглянути практику виховної роботи та захисту прав дітей у навчальному закладі. Діти мають безпосередній зв'язок з тим, що відбувається в країні: їхні батьки мобілізовані й застосовують зброю, працюють волонтерами, беруть участь у громадських акціях (Саркісян, 2020, с. 90).

Тому вчителі мають бути готовими до непростих запитань від учнів, на які важливо дати компетентні й водночас коректні відповіді. Варто надавати дітям чіткі й зрозумілі пояснення, не давати нездійсненних обіцянок, а головне – утримуватися від коментарів, спрямованих на підірив національної безпеки чи руйнацію національної єдності в державі. Натомість потрібно розповідати учням, що держава і громадянське суспільство роблять усе можливе для відновлення миру та порядку в країні, спротиву зовнішньої агресії проти України, що лише в національній

єдності та національній гідності наша сила і незламність (Герцен, 2016, с. 39).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення в аспекті досліджуваної проблеми мають загальнотеоретичні праці зарубіжних педагогів – А. Дістервега, Д. Дьюї, Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж. Руссо та вітчизняних класиків – Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Теоретичні та методологічні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму представлені у працях І. Бега, О. Вишневського, П. Кононенка, В. Кременя, В. Кузя, М. Левківського, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Д. Чижевського та ін. Особливості формування національних цінностей в учнів різних вікових груп відображені в роботах І. Звереві, В. Ковалю, А. Москальові, П. Онищука та ін.

Теоретико-методичні засади літературно-краснознавчої роботи у своїх працях розробляли Л. Башманівська, І. Волинець, М. Горда, А. Лисенко, Л. Ходанич, В. Романько та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану патріотичного виховання в початковій освіті України в контексті державотворення, визначення основних педагогічних підходів та методів, які сприяють формуванню патріотичних цінностей у молодших школярів, висвітлення ролі вчителя як ключової постаті в процесі патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед новою українською школою, яка стоїть на шляху демократичних перетворень, постають нові завдання. Одне з них – формування особистості громадянина правового демократичного суспільства. З огляду на це активно розробляється новий напрямок – громадянська освіта; з'явилася концепція громадянського виховання; напрацьовується науково-методичне забезпечення, створюються програми та підручники.

У вихованні громадянина велика роль належить початковій школі. Але для того, щоб учитель був спроможний свідомо працювати в цій галузі, йому потрібно чітко уявляти, в чому полягає сутність такого складного особистісного феномена (Мельник, 2015, с. 105).

Засобами патріотичного виховання можуть бути як зразки поведінки людей навколо, вчинки, описані як нормативні і високо оцінені в педагогічній, художній, публіцистичній та іншій літературі, засобах масової інформації, так і особистий приклад вчителя початкових класів (оскільки молодший школяр відчуває велику довіру до вчителя, а педагог своєю особистістю

формує стійке уявлення дитини про моральність і патріотизм). Тому належна реалізація завдань патріотичного виховання вчителями і вихователями можлива лише за умов усвідомлення педагогами своєї виховної ролі, оволодіння необхідними знаннями і вміннями, підвищення свого педагогічного рівня. Саме через учителя, вихователя школяр пізнає світ, учиться любити, критично відноситися до себе і оцінювати інших. Безпосередність дітей молодшого шкільного віку дає можливість педагогу достатньо швидко виявити індивідуальні особливості їхніх почуттів, емоційного стану і, відповідно, будувати виховний процес.

Немає єдиного погляду на співвідношення патріотичного й національного виховання, науковці розрізняють і патріотичні, і національні почуття. На думку П. Ігнатенка, різниця між ними полягає в тому, що «об'єктом національних почуттів є власний етнос, незалежно від його розселення, а в патріотичних почуттях віддзеркалюється прихильність до рідної землі, території, місця народження, Батьківщини» (Бандура, 2017, с. 46).

В. Гонський зазначає, що «національно-патріотичне виховання є складником виховного процесу, систематичною і цілеспрямованою діяльністю закладів освіти, органів державної влади і громадських організацій з формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття любові до України. Патріотичне виховання охоплює соціальні, цільові, функційні, організаційні аспекти, а також поширює свій вплив на всі покоління, проникає у всі сфери життя, як-от: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, а також спирається на освіту, культуру, історію, державу, право» (Левченко, 2018). Поділяємо думку вченого та вважаємо, що національно-патріотичне виховання молодших школярів – це цілеспрямований, організований процес, спрямований на збереження, передавання та засвоєння культурно-історичного досвіду українського народу, формування в дітей почуттєво-ціннісного ставлення до сім'ї, родини, рідного краю, Батьківщини, усвідомлення особистої приналежності до української нації, мотивацію дітей до патріотичних вчинків і дій. Результатом національно-патріотичного виховання молодших школярів є національно-патріотична вихованість, яку трактуємо як інтегративну властивість, яка характеризується рівнем сформованості патріотичних знань, якостей, почуттів, широким словниковим запасом національно-патріотичного змісту, що є виявом національної свідомості особистості. Сьогодні в умовах війни як ніколи потрібні нові підходи й нові шляхи виховання патріотизму як почуття і як базової якості

особистості, які б відповідали жахливим реаліям сьогодення (Тимченко, 2017).

Показники активності учнів в утвердженні цінностей української культури в різних видах діяльності: наявність фактів утвердження дитиною в родинному колі та школі значущості національної культури для розвитку особистості та суспільства; спілкування українською мовою; систематичність та самостійність у створенні різних продуктів творчості в сфері національного мистецтва за власним бажанням; стійкість громадянської позиції у різних ситуаціях; бережливе ставлення до навколишнього середовища (Шевченко, 2016).

Процес національно-патріотичного виховання учнів має бути безперервним і починатися (правильніше, продовжуватися, оскільки він насправді розпочинається ще в дошкільних навчальних закладах) у загальноосвітніх закладах з першого уроку першого класу. Саме в початковій школі поглиблюються знання молодших школярів про родину, рідний край, державу, Батьківщину, державні та народні символи тощо, формується самоусвідомлення дітьми своєї приналежності до народу України. Успішним патріотичне виховання учнів початкових класів можна назвати лише тоді, коли діти чітко засвоюють і дотримуються загальноприйнятих норм і правил поведінки, бережно ставляться до довкілля, дотримуються чистоти, піклуються про власне здоров'я та здоров'я оточуючих, з повагою ставляться до родини, сусідів, однокласників, знайомих і незнайомих людей незалежно від їхньої віри чи національності, усвідомлюють свою національну належність та гордяться цим. Василь Олександрович Сухомлинський зазначав, що патріотичне виховання є сферою духовного життя, яка проникає в усе, робить до чого прагне, що любить і ненавидить людина, що розвивається (Коваленко, 2021).

Отже, щоб забезпечити ефективність патріотичного виховання молодших школярів, педагог має бути озброєним сучасними доцільними методами, прийомами, засобами та формами його здійснення.

Важливе місце слід відвести колективним творчим справам, проектній діяльності, театралізації, гуртковій роботі, екскурсіям, походам вихідного дня, спортивним змаганням, проведенням акцій, виставок, українських вечорниць, свят, фольклорних фестивалів, ярмарок тощо. Великі можливості для здійснення національно-патріотичного виховання учнів початкових класів вчитель має на кожному уроці: української мови – складання речень, творів, діалогів, есе, списування, написання диктантів на патріотичну тематику, вивчення природи та особливостей України на уроках природознавства,

відносин між людьми на уроках «Я досліджую світ», знайомство з ремеслами – трудове навчання, творами мистецтва про Україну та українських митців – образотворче та музичне мистецтво тощо. Важливо, щоб учитель міг донести до душі кожної дитини свою любов до Батьківщини, і по краплинці, ненав'язливо, але постійно формувати патріотизм своїх вихованців. Лише вчитель, який постійно знаходиться у творчому пошуку, має високий рівень інформаційної культури та національно-патріотичної свідомості, безмежно відданий своїй справі, може ефективно формувати національно-патріотичну свідомість своїх вихованців, втілювати у життя нові вимоги часу. Школа має стати тим осередком, де плекається духовно багата особистість, формується громадянська зрілість школяра, адже за висловом Ш. Амонашвілі: «Школа є істотою з Майбутнього, і вона уміє спрямовувати дітей тільки в Майбутнє».

Кожен урок розпочинається з ранкового кола, під час якого актуальною є вправа «Побажання». Ланцюжок побажань розпочинає вчитель словами: «Я тобі бажаю мирного дня!». Діти підхоплюють і зичать: мирного дитинства, мирного неба над головою, швидкої Перемоги України.

Також під час проведення ранкового кола стала традиційною «Хвилина мовчання», після якої учні промовляють: «Цю хвилину мовчання ми присвячуємо усім військовим та цивільним українцям, які віддали своє життя у боротьбі за волю і незалежність України» (Мельник, 2015).

Працюючи над темою «Символи моєї держави», діти безпомилково називають кольори Державного Прапора, описують Герб і показують зашифроване слово «ВОЛЯ», співають Гімн нашої держави. Однак варто звернути увагу на символічність кольорів Прапора. У європейському трактуванні жовтий – це символ радості, щастя; блакитний – вірності, довіри, безкінечності. Громадянське та національно-патріотичне виховання дітей молодшого шкільного віку є невід'ємним складником процесу формування зрілої особистості – громадянина, справжнього спадкоємця і продовжувача національних традицій з активною громадянською позицією. У Концепції Нової української школи зазначено, що випускники школи мають бути освічені, всебічно розвинені, відповідальні громадяни і патріоти, здатні до ризику та інновацій; вони поведуть українську економіку вперед у XXI сторіччі.

Об'єднання в єдине ціле соціально-правового компонента громадянського виховання з духовно-моральними цінностями і створює феномен національно-патріотичного виховання. Саме національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти.

Громадянськість – це вміння не забувати про суспільне благо в процесі досягнення блага особистого.

Громадянськість не може бути вироблена окремо взятою людиною, оскільки є відображенням стану соціуму, його рівня розвитку, моралі і свідомості, усталеної системи цінностей. Вона відображається в свідомості людей на основі багатовікових традиційно сформованих базових цінностей, переконань, культурних і моральних орієнтирів та ідеалів.

Патріотичне виховання в будь-якому суспільстві відбувається на базових цінностях народу і слугує інтересам держави, спрямовується на її зміцнення. Формування патріотизму в українському суспільстві є першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. Тому національно-патріотичне виховання – це важлива складова освітнього процесу (Левченко, 2018).

«Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні 2004, 2013–2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією» (Коваленко, 2021).

Приклади завдань національно-патріотичного спрямування з підручників «Я досліджую світ» для 3–4 класів:

- Де зберігається історична пам'ять? Що вона зберігає?

- Кого називають славетними українцями? Назвіть імена славетних українців, закарбовані у назвах міст і сіл.

- Що знають про Україну у світі? Які імена видатних людей відомі в усьому світі? Що ви про них знаєте?

Свідченням гордості за українську мову є писемні пам'ятки – книжки, літописи, грамоти, вік яких понад 500 років. Серед них перший друкований буквар Івана Федорова, який був

виданий 1574 року у Львові. Єдиний примірник цієї книги зберігся і належить Гарвардському університету Сполучених Штатів Америки (Бандура, 2017).

Яку пісню, створену українським композитором, знає весь світ? Українська народна пісня «Щедрик» завдяки оригінальній обробці композитора Миколи Леонтовича підкорила світ і стала найвідомішим символом Різдва. В інтернеті різні виконання «Щедрика» набирають мільйони переглядів. Звучала вона також у багатьох закордонних фільмах. Наприклад, у фільмі «Сам удома». Відшукайте її ви її в інтернеті за ключовими словами та отримуйте насолоду від звучання.

Велике значення у вихованні молодших школярів мають бесіди. Вони покликані задовольнити цікавість дітей, тримають в курсі останніх подій в країні і за її межами. Одночасно вихователю потрібно мати кілька варіантів викладення тієї чи іншої теми, з тим, щоб вона була доступна до різновікових категорій дітей. І зрозуміло, що в групі продовженого дня ця бесіда за формою, інтонацією відрізнятиметься від уроків: вона повинна носити характер дружньої співбесіди. За своєю тривалістю бесіди можуть бути різноманітними: від 3–5 хвилин до 15–20 хвилин, в залежності від їхнього змісту. Тому і проводяться вони в різних обставинах. Частина бесіди може бути перенесена на прогулянку, інша – на спортивну годину, або в ігрову кімнату. Є й такі, які впливають із питань дітей, особливо, коли діти дивляться телебачення, Інтернет, присутні під час розмов дорослих. Важливо, щоб діти на всі питання змогли отримати відповідь, почути цікаве повідомлення, мали повагу до Конституції України, законодавства, державних символів (Герба, Прапора, Гімну), державної мови (Саркісян, 2020).

Сьогодні перед суспільством і школою стоїть проблема розвитку особистості свідомого українського громадянина, який поєднує в собі національні риси та самобутність українського народу (Герцен, 2016). І саме національне виховання передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв, мови, формування національної гідності, розвитку особистісних рис громадянина української держави. Патріотичне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, любові до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовності до праці, почуття гордості за Батьківщину (Мельник, 2015), а наразі – вірність Україні, власну відповідальність за її долю. І це закладається уже в дитячому віці. Цікавими для дітей є нетрадиційні уроки мислення серед природи. Тут вчитель має зробити головний акцент: лише милуватися

природою недостатньо – потрібно активно її охороняти. Не менш важливою формою патріотичного виховання є екскурсії: до природи, на сільськогосподарські об'єкти, у бібліотеку, в музеї, у походи «Козацькими шляхами», на збирання краєзнавчих матеріалів для кімнат «Світлиця». Останнім часом діти та молодь стали більше приділяти увагу таким поняттям, як любов до України, патріотизм, громадянський обов'язок. Все частіше центральне місце в їхньому світогляді займають терміни: синьо-блакитний прапор, євроінтеграція, майбутнє держави.

Висновки. Процес національно-патріотичного виховання учнів має бути безперервним і починатися (правильніше, продовжуватися, оскільки воно насправді розпочинається ще в дошкільних навчальних закладах) у загальноосвітніх закладах з першого уроку першого класу. Саме в початковій школі поглиблюються знання молодших школярів про

родину, рідний край, державу, Батьківщину, державні та народні символи тощо, формується самоусвідомлення дітьми своєї приналежності до народу України. Успішним патріотичне виховання учнів початкових класів можна назвати лише тоді, коли діти чітко засвоїли і дотримуються загальноприйнятих норм і правил поведінки, бережно відносяться до довкілля, дотримуються чистоти, піклуються про власне здоров'я та здоров'я оточуючих, з повагою ставляться до родини, сусідів, однокласників, знайомих і незнайомих людей незалежно від їхньої віри чи національності, усвідомлюють свою національну належність та пишаються цим.

Таким чином, щоб успішно здійснювати українське національне виховання, важливо дотримуватися відповідних зв'язків і взаємин між учителем і молодшими школярами, початковою школою, родиною та громадськістю.

Список використаних джерел

- Бандура, О. В. (2017). Патріотичне виховання молоді в умовах глобалізаційних процесів. *Педагогіка і психологія освіти*, 2, 45–52.
- Герцен, А. І. (2016). Виховання громадянина у сучасній освітній системі. *Освітні інновації*, 4, 36–42.
- Мельник, І. І. (2015). Роль початкової школи у формуванні національної свідомості учнів. *Педагогічні науки*, 3, 102–108.
- Левченко, Л. М. (2018). Виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості*, 6, 29–34.
- Семенова, В. В. (2019). Національно-патріотичне виховання як стратегія розвитку сучасної української освіти. *Соціально-педагогічний журнал*, 1, 19–25.
- Тимченко, Н. П. (2017). Виховна система школи: теоретичні засади та практичні аспекти. *Наукові дослідження в педагогіці*, 12, 63–70.
- Шевченко, О. О. (2016). Формування національної свідомості через освітній процес в Україні. *Актуальні проблеми сучасної освіти*, 5, 15–22.
- Саркісян, М. О. (2020). Виховання патріотизму в умовах війни: педагогічні інновації. *Журнал педагогічних досліджень*, 9, 88–93.
- Коваленко, А. І. (2021). Роль вчителя у формуванні патріотичних цінностей у молодших школярів. *Освітній простір*, 11, 56–62.
- Петренко, І. В. (2015). Патріотичне виховання в контексті соціальних змін в Україні. *Українська освіта в умовах глобалізації*, 8, 5–10.

Відомості про автора:

Дьоміна Владислава Ігорівна
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, м. Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2024-2-33-121-130

Матеріал надійшов до редакції 22. 08. 2024 р.
Прийнято до друку 12. 09. 2024 р.

References

- Bandura, O.V. (2017). Patriotic education of youth in the context of globalization processes. *Pedagogy and Psychology of Education*, 2, 45-52. [in Ukrainian]
- Hertsen, A.I. (2016). Citizen education in the modern education system. *Educational Innovations*, 4, 36-42. [in Ukrainian]
- Melnyk, I.I. (2015). The role of primary school in forming national consciousness among students. *Pedagogical Sciences*, 3, 102-108. [in Ukrainian]
- Levchenko, L. M. (2018). Patriotic education of senior preschool children. *Psychological and Pedagogical Problems of Personality Development*, 6, 29-34. [in Ukrainian]
- Semenova, V. V. (2019). National patriotic education as a strategy for the development of modern Ukrainian education. *Social Pedagogical Journal*, 1, 19-25. [in Ukrainian]
- Tymchenko, N. P. (2017). The education system of the school: theoretical foundations and practical aspects. *Scientific Research in Pedagogy*, 12, 63-70. [in Ukrainian]
- Shevchenko, O. O. (2016). Forming national consciousness through the educational process in Ukraine. *Current Issues in Modern Education*, 5, 15-22. [in Ukrainian]
- Sarkisyan, M. O. (2020). Patriotic education in the context of war: pedagogical innovations. *Pedagogical Research Journal*, 9, 88-93. [in Ukrainian]
- Kovalenko, A. I. (2021). The role of teachers in shaping patriotic values in younger students. *Educational Space*, 11, 56-62. [in Ukrainian]
- Petrenko, I. V. (2015). Patriotic education in the context of social changes in Ukraine. *Ukrainian Education in the Context of Globalization*, 8, 5-10. [in Ukrainian]

Information about the author:

Domina Vladyslava Igorivna
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State
Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2024-2-33-121-130

Received at the editorial office 22. 08. 2024.
Accepted for publishing 12. 09. 2024.